

דברי ספרות • לאצ' בגבורות

סעיפים קטנים בלוח יוחסין גדול

נאח דב סדו

גדולה, וכל חברי האגודה נשאוה אליו. בלכתם ברגל מעירים לביליקאמין, ובדרכם אמרו בקול ובנעימה כל ק"ן מזמורי תהלים. הצדיק שמח בברשת ובירכס. אמר ר' שמריהו: ואפשר ברכתו עמדה לו לבני שמואל יעקב, שהיה, כדודו, ממשוררי ציון, כעדות ספרו, "היילידער" (שירי מולדת). אמרת לי: ומה תאמר לנכדו של אותו צדיק; התנצצו עיניו של ר' שמריהו בהנאה לאמור: גוינו.

ג.

באותה שיחה עם א. צ. גרינברג, שאלתי אף כמה שאלות אחרות, כגון לענין הבלדה שלו, "הקבר ביער" (נדפסה תהילה ב"הארץ", ערב פסח תשי"ח, ולימים בספרו "רחובות הנהר", תשי"א, עמ' שני-שס"ו) במסגרת רצח מילוני בני עמנו מתואר פה רצח יהודי אחד בנדי גוי אחד — היהודי מתחנן לשוא לרוצחו, כי יתנו לילך עירום-חי, וכשאין הגוי נענה לו, מספר לו היהודי מעשיה, המשתלבת למסכת המעשיות על הגוי הרוצח יהודי ביער ומתיהר באפס-עדים, אך היהודי מעיד עליו עוף, קרישמש וכדומה, והם סופם נוקמים את נקמתו. מה שעוררני ביותר באותו נוסח היה שהיהודי מעיד עליו את נטפי הגשם והם, אמנם, אינם, נכחדים מרוצחו, לא בהקיצ' ולא בחלום, וסופם מושכים אותו לבור-ירצחו. נוסח זה אינו ידוע בשימושי המוטיב הזה, שעיקרם, ולא בכדי, באגדת הגרמנים ושירתם, ותחום התפשטותו מוגבל על סביבת ארץ המושור, ואגפיה, והוא אמנם פורש בשירו בשם הכפר חילצ'יץ, הסמוך לאולסק שהיא, כאמור, קרובה לביליקאמין. סיפר לי המשורר, כי המעשיה הזאת שמע מפי אמו וזכור לו דיוק לשונה: די בילקאלאך וועלן אויטזאגן, כלומר: האבעביעות תגדנה, לימים, לאחר שנתפרסם מאמרי על גלגולו וגלגוליו של אותו מוטיב ("בין נוחם לנקס", מולד, כסלו תשי"ב), שאלתי בזה את ש"י עגנון, שגם הוא שמע כמותה מעשיה בעיר-מולדתו, בוטשאטש, אמר, כי כתב על כך, ואפילו הביא את לשון יללתו של אותו רוצח, שכל מה שנתן בו עיניו — כמראה הגשם היה לו, והיה מצעק ביאושו: דושטש, דושטש (= גשם, גשם) ולא ידעתי אם והיכן כתב, ואף הוא לא זכר להשיב בזה.

ד.

ובאחרונה אף אוכיר שאלתי אחרת באותה שיחה, והיא לענין מעשיה הנפלאה, שנתלו בו כסבו ר' נחום, השיב לי המשורר: הוא לא הראה אלא מופת אחד, ואחד בלבד, והוא מעשה בסבו שנשע לתתונה שבמשפחתו ונקבע מקומה בלב-השדה. והנה סבו-טייל בתוך השבילים ומקטרתו בפיו, וראה עננים מתחשרים, וצבט לבו מצער על החת-לכלה והמהות גים והשושבינים והאורחים והכלי-זמר, וביותר על על הגשם שטרחו הרבה בהכנות, באפיה ובבישול, הרים ידיו כלפי מעלה בניעונו קל לכאן ולכאן ואמר: הושיענו, כדרך המברית עופות, ונתתנו העננים לי שיפול-האופק והיתה אורה ולא נשבתה השמחה.

ער וועט) אנפרעסן און אוועק... אבער א נעכטיקער טאג... אויפגעפרעסן די בילקע... נאך מער, גבורה... גענעמן (גענומען) און דערטייניקען די שיף. שיעור הדברים: ספינה; ספינה עצומה, אך הדג עצום ממנה, מוטל מלוא רוחב, חוסם הדרך; נורקה חלה עצומה; סברה, יולול וינסתלק; אך יום אתמול (= עורבא פרח) יולול את החלה, עוד יותר גבורה, נטל וטיבע את הספינה. צנח על משכנו — כמין אבן היתה למראשותיו — ואמר: אי-אי-מיין יאשיס אייניקל, אי. אי. כלומר: אי. אי. נכדה יושי שלי, אוי אוי. אמי זקנתי חורה, בשבר-לב, לבתה החולה ומעאתיה מדמדמת ופולטת: דן שיף... די שיף... כלומר: הספינה, הספינה, ולא יצא יום ובתה הוציאה את נשמתה.

אמי זקנתי היתה, כאמור, מספרת זחורת ומספרת אותו מעשה, באוני נכדה, וביהוד ילדי בתה, וביותר באוני בן זקוניה של בתה, הוא שאר הנקרא כשמי ברלה גלאנץ, שגדל בביתה, ואף שהיתה אשה קשה לא עצרה דמעחה, בחורה על המלים: אי אי מיין יאשיס אייניקל. ומקץ שנים הרבה, נודמנתי עם א. צ. גרינברג ושאלתי לענין המסופר באביו זקנו, הצדיק ר' נחום, ובין השיחים תאר לי אותו עומד להלוננו וצופה לבית-העלמין שממול וסופר לאשר נקטפו מבני ביתו, לאמור: אי אי שוועלבעלעך, ווי זענט איר אוועק געפלויגן, שוועלבעלעך.

לאמור: אי אי סנוניות קטנות, להיכן הפלגתן סנוניות קטנות.

ומה השאלה, ששאלתי לענין המסופר באביו זקנו — הוא דבר ששמעתי משמו מפי ש"י עגנון, ואף פירסמתי ברבים (קצרת צימוקים, תשי"ו, ס' 138) לאמור: מעשה בר' נחום, רבה של ביילקאמין, שהיה נגער ממיטתו, והיה מרכין אוונו כלפי החלון, והיו אומרים, כי הוא מקשיב לפעמי-המשיה. פעם אחת עשה כך, ושאל לנכדו אורי צבי: "ואתה, נכדי יקירי, שומע מה?" אמר, שאינו שומע כלום, ושאל: "ומה אתה, סבי, שומע?" השיב ר' נחום בזה הלשון: "כי-הער ווי מ'האקט דעם לויטן" כלומר: אני שומע, שקוצצין את הלויטן. עד כאן מה שהבאתי, מכאן ואילך מה ששמעתי ומפי א. צ. גרינברג שמעתי, כשי שאלתי מתוך הדגשה, של הממשות שבתפיסת סבו. השיב: לא בי היה הקעשה אלא באמי עליה השלום היה המעשה, שאביה שאל לה: שבעיניו, דו הערסט עפעס (= שבע, את שומעת מה), וכשהשיבה לאו, אמר: אין איך הער שוין ווי י-מע האקט דעם לויטן. לאמור: תוספת של תיבה אחת: שוין, כלומר: כבר, והיא תוספת של עולם מלא.

ואמנם, הצדיק ר' נחום נתפרסם גדול אהבת ציון שבו, וסיפר לי ר' שמריהו אימבר (אחיו הצעיר שלי בעל "התקווה"), כי כשנסדה בעיר הולדתו, זלזט שוב, אגודת חרבי, ציץ הראשונה, "דגל ישרוין", התרעמו עליה רבים מאנשי-העיר ועיקרם חסידיה, אך צעירי האגודה מצאו להם חוקק בשמעם, כי הרבי ר' נחום, דיבר בשבחם. אמרו לכבודו קנו נברשת-נחושת

אורי צבי גרינברג בשנות ה-40

מאנדל, בענין גימגומו של הרבי ר' נחום מעשה שהיה כך-היה: עודו צעיר לימים, נגלתה בו רוח של נביאות ופעם אחת היה בפרמישלאן וישב בבית-המרחץ, התחיל מהנבא על פלוני שסופו יהא כך ועל אלמוני שסופו יהא כך, הקפיד עליו הצדיק ר' מאירל והפסיקו בגערה. לפי נוסח אחד אמר לו: מעסט אייננעמאן שטואמינין, ששיעורו: ראוי שתאלם (מקצונך). לפי נוסח אחר אמר לו: סימיל מעג דיר שטיין הינטן ששיעורו: נוח שפיר יהא מאחוריך. ונתקיימה בו אותה גערה באופן שהיה מגמגם או מבליע חצאי הברות ומלים.

כי רוח נביאות היתה בו גם בגימגומו היה ודאי לה לוקנת, ושמעתי וחזרתי ושמעתי מפיה מעשה שהיה כך-היה. בהיות בתה הבכורה, מרת רבקה אשת ר' שמאי גלאנץ, חולה אנושה בכפר גידח' ליד סטרליסק, נסעה לרבי ר' נחום לביליקאמין, בבואה עייפה מטילטול הדרכים, מצאה רוב אנשים דוויים, וביהוד נשים, לפתחו של הצדיק, ולא היה בה כוח להידחק ועמדה נואשת. פתאום גשמע קולו של הגבאי: כבר באה בתו של ר' אשי, הרבי, שואל אם כבר באה בתו של ר' אשי? זקנתי נבהלה, ובהלטה נתכפלה בשמעה, כי זה כמה שעות הגבאי יוצא ומכריו כך. מיד הובאה זקנתי לפני הרבי, שפתח בגימגומו ואמר: א שיף... א גוואלדאווער שיף. איז דער פיש נאך גוואלדאווער... ליגט דורך דער ברייט... פארשפארט דעם וועג... האטין (האט מען) געווארפן א גוואלדאווער בילקע... א סברה, ר'וועט

ומעלה ניסה ר' אשר כורך להעלות את דמות סבו של המשורר, ר' נחום הצדיק מביליקאמין, רבם של פשוטי העם ותמימו בעריה-הסביבה, היא ועירותיה וכפריה ("ההד", אב תשי"ו) והבאתי או קצת דברים, מהם שהיה בהם משום תוספת, מהם שהיה בהם משום שינוי, ואלה דברים שידעתים לפי מסורת ביתי ומשפחתי (שם, שבה כ"ב, חוב' א"ב, השון תשי"ו) ועשיתי מעט נוספות, אהזור עליהם בזה.

ביליקאמין, כלשונה בפי היהודים והאוקראינים, ביאליקאמין, כלשונה בפי הפולנים, הוראתה אבן לבנה, והחילה שמה קאמין, והוראתה אבן, והוא ענין החל על כמה עירות שאינן רחוקות ממנה, כגון פידקאמין ממזרחה, קאמינקא (קאמינקא סטרו-מילובה) מצפונה, והיא עיירה קטנה הסמוכה לזלוטשוב, ובה ישבו יהודים משכב הימים — הראשונה בתעודות הם בשנת 1603 למנינם, ושם עשרה שנה אחר-כך נרשם בית אחד של יהודי, ועוד שמנה שנים אחר-כך נזכרת שרפה, שגם יהודים ניזוקו בה. העיירה יושבת על נהר בוג, ונשמרו בה חורבות ארמונם של הוישניוויצקים (משפחת) האוקראינים שנתפלגו, ואחד מהם רמזו היה מצביא ובנו, מיכל קוריבוט, היה מלך פולין). לא רחוקה ממנה העיירה אולסק (שבה נולד המלך יאן סוביסקי) וכן העיירה סאסוב, ושתייהן מושבי צדיקים מפורסמים, ונמשכו להם חסידי-הסביבה. אבל ביליקאמין נעשתה מוקד-משיכה בשל ייחודו של צדיקה, ושמעתי מפי זקנתי אם אבי, מרת רוניה לבית שפירא, כי הצדיק ר' נחום, היה ידיד נפש לאביה, ר' יוסף, שויב לפי האמנה, החילה בעיר מולדתו, זאלקווע (זילקוב) ואחר-כך בוויניק וצ'ישיק (צ'יזיקוב) הסמוכות ללבוב, ואחר-כך רוב חיו בברודי, וסופו עלה לירושלים ובה מנחתו כבוד. אבי זקני שנקרא בפי הבריות ר' אשי שוחט, שכבר ניסיתי לצייר יציבתו ודרכו בספרי, "ממחוז הילדות" (תרצ"ח, עמ' ז' כ"ג), ממשפחת מתנגדים היה ונתפס לחסידות וברח מבית אביו, ר' חיים הרש שויב גם הוא, לבלדא הסמוכה, ובבית צדיקה, ר' שלום רוקה, נתקשר בידיות עם ר' נחום, וישבו פה י"ג שנים כמנין אהבה.

ו.

ועוד שמעתי מפיה, כי שני היידיים גמרו בנפשמם להיותם בורחים מן המתקוקת, ואבי-זקנתי עלתה בידו — גימי ישיבתו בזאלקווע הניה, בשל מחלוקת, ביתו ופרנסתו, ובימי ישיבתו בירושלים הניה, בשל מחלוקת, את כולו ודבק באחינו הספרדים ונהג כמנהגם ולבש לבושם; ור' נחום לא עלתה בידו — ופעם אחת, כשנודמנו היידיים, שאל ר' נחום: שינו שונאים את המחלוקת ובורחים ממנה. ומה טעם אותי רודפים ואותך אין רודפים? השיב לו ר' יוסף: מפני שאתה רוצה ואני איני רוצה להיות רבי. ואוסף ואומר, כי לא ידעתי עניניה של המחלוקת, אבל אפשר היא קשורה במה שחלק עליו ר' מאיר מפרמישלאן וכבר קיפרת, כי שמעתי מפי זקני-עירי, וכן מפני זקני ביליקאמין, בהיותי שם בבית שאר ר' הירש

לפני שנים הרבה נקשרה תליפת-מכתבים קטנה בין מ. בוכר, וביני, שעילתה היתה פנייתי אליו בענין תמיהה בחקר החסידות, שביקשתי לתרצה, ולרגל ענינה הזכרתי קצת צאצאים של צדיקי החסידות, אשר ידם רב או מעט להם בספרות ובמדע, ודרך משל הזכרתי בן-בתו של ר' משה מקוברין, — הוא המשורר יה"ל, שבו אחותו היה, רפאל וליגמן; וכן את נינו של ר' גרשון קיטובר, — הוא הסופר אלימלך איש-נעמי (וקסלר), שבנו היה המלומד בורדקו, וכדומה: עוררני מ. בוכר להתחקות מפורטת של צאצאי גדולי-החסידות, שלא ירשו את כסאם של אבותיהם, ויצא להם מוניטין בתחומים מחוצה לה. ברישום-דבריו נתתי אני דעתי על כך, ונתרחבה לי התעניינותי על כל צאצאי האדמו"רים שלא ירשו כסאותם, מהם שעשייתם מגולה, מהם שעשייתם מוצנעת, כגון שישבתי בחדר-האוכל של קיבוץ מרחביה והתבוננתי בהם במסובים שידעת מוצאם, והנה בהם צאצאים של ר' אלימלך מליז'נסקי ושל ר' לוי יצחק מברדיטשב ושל ר' חיים טשרנוביץ ושל המגיד מזאלוויץ ושל היהודי הקדוש ואחרים, וכן התבוננתי בכמה וכמה מסיבות אחרות, שאילו לקיטתים אחד אחד ומניינם לגיון, והשאלה, אם הריבוי הזה וברכתו והסתעפותה הם דבר-מקרה, הוא שאלה. אך עד שאמרת להענות לי, נצטמצמה לי — ושמא ראוי לומר: נתעמקה לי — השאלה, כי קושיה מיוחדת, שאיננה כוללת כל הצאצאים האלה אלא קצתם, והם שהמירו מלכות במלכות, ועיקרה מלכות-שירה. וביהוד אמורים הדברים בתמורה סמוכה ביותר — האב עודו יושב על כסא אדמו"רים ובנו בונה כסא גדול ומשלו, והוא-הוא, בעומקו של דבר, יורש גדולת שושלתו. כן הוא, אם להסתפק בצמד דוגמות, אחד אחד לאחת משתיים לשונות-שירתו — כלשון העברית ען שלום, שעיקר שמו: שלום יוסף שפירא, ושאינו ר' אברהם יעקב, צאצא בית ריזין, ירש כסא האדמו"רות של אביו, הצדיק ר' חיים מאיר יחיאל (ר' חיימיניו) מדרוהוביטש וירושלים; ובלשון יידיש — יעקב פרידמן, שאביו ר' שלום יוסף, צאצא בית ריזין גם הוא, ישב אל כסא האדמו"רות, בר מילניצה וטשרנוביץ; והגדול מהם בשתיים לשונותינו — אורי צבי גרינברג, שיחוסו לניהוסם ועוד למעלה בקודש, שהוא מתחסם על ר' מאיר מפרמישלאן ור' אורי השרף מסטרליסק, ואף אביו ר' חיים ירש כסא האדמו"רות של חותנו ר' נחום הצדיק מביליקאמין, שהיה עיירת הולדתו של המשורר, שהקים כסאו במלכות-השירה במשל שירת-המלכות.

לפי שענין המשורר ושירתו נפרשו עליו-זה מקרוב גם כנפי המחקר — ידעתי כי צמד דוקטוראטים נכתבים בו עתה, מעשה גבעון כצנלסון ומעשה שמואל הופרט, ואף דברי חקר אחרים מוזמנים לנו, כגון זה מקרוב מחקרו של יוחנן ארנון ("האומה", אולף תשל"ו) הכולל עניני שנתו הראשונה של המשורר בארצנו, וודאי הוא נוכח, ככל הקרוב, אף לביוגרפיה ראויה לשמה, שתכלול את עניני מחצבתו ומצאו, ובאתי בזה להזכיר, כי לפני שלושים שנה